

ADAMIKNÉ JÁSZÓ ANNA: JÓKAI NOVELLÁI RETORIKAI ELEMZÉSEKKEL

Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2024. 309 lap

Tisztelgés Jókai előtt. A Tinta Könyvkiadó az elmúlt években – minden kerek évfordulótól teljesen függetlenül – több alkalommal is szentelt kiadványt Jókai Mór munkásságának. 2018-ban jelent meg a 450 Jókai-idézetet tartalmazó, *Jókai igéi* című kis könyv, 2020-ban a *Jókai-enciklopédia* című, közel 900 oldalas kötet. Az utóbbi mű voltaképpen az író nyelvének „nagyszótára”, amely a kiadó *A magyar nyelv kézikönyvei* sorozatának 32. darabjaként látott napvilágot. Nem tűnik túlzásnak nagyszótárat emlegetni, ha tudjuk, hogy – *Előszavának* sorait idézve – a kötet 28.850 címszót tartalmaz, ezen belül információt ad összesen 1150 személyről, és a tárgyalt szócikkek nagy része esetében megtaláljuk a címszó előfordulásának az adatait is. Összesen 24.500 forrásjelöléssel találkozhatunk a lapokon (ld. Balázs–Kiss 2020: 29; ismertetés a könyvről: Bernáth 2022). Az *ékeesszólás kiskönyvtára* sorozatban pedig 2022-ben jelent meg szintén Adamikné Jászó Anna munkájaként a *33 retorikai elemzés* című kötet, amelyben Jókai hat alkotásának, illetve alkotásrészletének elemzésével találkozhatunk (ismertetés a könyvről: Tuba 2023). De nem feledkezhetünk meg az első, bár még nyilván nem teljes Jókai-szótárról sem (Balázs–P. Eöry–Kiss–J. Soltész–T. Somogyi 1994).

2025. február 18-án az író születésének kerek évfordulója kapcsán elmondható: a kiadó újabb, Jókaihoz kapcsolódó, az író méltó születésnapjára köszöntésként, előtte való tisztelgésként is értékelhető művet jelentetett meg. Adamikné Jászó Anna *Jókai novellái retorikai elemzésekkel* című tanulmánykötetéről van szó, amelyik – amint a kötet címe is mutatja – ezúttal a főként regényíróként számontartott, kiemelkedő alkotó novelláinak jellegzetességeit tárgyalja, és a retorikai elemzés eszközeivel tárja fel sajátosságait, hatásuk titkait. A tanulmánykötet *monografikus elmélyültségét* a gazdag tudományos háttér mellett a nagyszámú és részletes novellaelemzés is bizonyítja, ráadásul – legalább címlőket felidézve – a szerző az első megjelent novellától a legutolsó írásig szinte a maga teljességében felvonultatja Jókai e kisebb lélegzetű alkotásait. (Nem hiányzik a kötetből a Jókai-regények felsorolása és olykor az idézése sem, ám ezek bemutatására a novellaelemző kötet természetesen nem térhetett ki.) A könyv fedőlapján, melynek tervét Temesi Viola készítette, a nagy írónak Barabás Miklós 1855-ös, Jókai aláírásával is ellátott litográfiáját láthatjuk. Az író előtt való tisztelgés részének tekinthető a Jókai-arcképpel díszített könyv szép kiállítása.

Jókai újrafelfedezése. A bemutatandó mű szerzője Adamikné Jászó Anna az ELTE professor emeritusa. A professzor asszony munkáiban hosszabb idő óta ajánlja tanárok és diákok figyelmébe, népszerűsíti, sőt korábbi kritikaival szemben mintegy védelmébe is veszi az író és annak munkásságát. Miután a maga számára felfedezte, szeretné egyre több új olvasóval – nem utolsósorban sok fiatallal is – felfedeztetni az évtizedeken át legolvasottabb, ám mára e tekintetben erősen háttérbe szorult magyar író. Meggyőződése, hogy Jókai újrafelfedezéséhez nagy segítséget nyújthatnak a novellái (8). (Korábbi novellaelemzése a Magyar Nyelvőrben: Adamikné 2022.)

A tudós tanárnő kutatási területei között a klasszikus ókori és a magyar retorikatörténet éppúgy szerepelt, mint a leíró magyar nyelvtan, ezen belül a szó- és mondatelemzések és a nyelvművelés, nem utolsósorban pedig az olvasás kérdései és az olvasás- és írástanítás módszertana. Érdeklődése az irodalmi művek elemzésére is kiterjedt. Már korábban is nemegyszer fordult a tizenkilencedik század legnagyobb magyar írójának életművéhez, tanulmányok sorát és könyvet is szentelve Jókai méltatásának (Adamikné 2013–2014; 2015; 2016; ismertetés az utóbbi könyvről: Lőrincz 2016, elemzési elvei és gyakorlatai, továbbá: Adamikné 2019ab, 2020). A 2022-es – Jókai műveivel is foglalkozó – és szintén a Tinta Könyvkiadónál megjelent kötetét korábban már említettük.

Adamikné Jászó Annának most, a Jókai-évforduló előestéjén napvilágot látott legújabb, Jókai Mór novelláit bemutató elemző kötete lehetőséget ad a könyv valamennyi olvasója számára a novellista Jókai minden korábbinál teljesebb megismerésére. Az író egy-egy alkotói korszakát illetően az adott időszakhoz tartozó szinte valamennyi novellát számba veszi. A műveket kötetenként felsorolja, majd témájukat röviden bemutatva csoportosítja is őket, ezután pedig részletesen foglalkozik retorikai sajátosságaikkal. A könyv lapjain a több száz novella közül közel húsz alkotásnak az igen részletes retorikai elemzésére is sor kerül. A tanulmánykötet a *Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához* című sorozat 233. darabja; a könyv 309 oldalon, tíz fejezetre osztva tárgyalja Jókai Mór novelláit.

A retorikai megközelítés napjainkban még/már a legritkább megközelítések közé tartozik, ám különösen a prózai művek elemzésének egyik változata lehet, ahogyan ezt a szakirodalom több helyen hangsúlyozza, utalok itt pl. a *Retorikai lexikon*nak a *műelemzés és retorikai elemzés* címszavai alatt írottakra (Adamik 2010, 820–3, 1029–30; Adamikné 2020). A *retorikai ihletettség* a tanulmánykötetnek az első számú jellemzője. Nagyon fontos részei a munkának az *érvelésről* szóló fejezetekben az *enthümémákat* bemutató és elemző oldalak (42–4, 87, 159 stb.), valamint visszatérően is a *három stílus*

és a *négy stíluserény* kapcsán olvasható sorok, valamint még stílusról szólva a *szó- és gondolatalakzatok* széles skálájának az idézése, elemzése.

A kötetben a 7–8. oldalakon olvashatjuk a főként az életmű korszakolását és a novellaválasztást megindokoló rövid *Előszót*, majd ezt követően a tanulmány tizenöt oldalnyi, *Bevezetés* című első fejezetét (9–25), amelyik a novella műfaj kérdéseinek a tárgyalásáról szól. A következő nyolc fejezetben (26–294) pedig az egymást követő novellairó korszakok bemutatásához kapcsolódóan – tizenkét esetben teljes egészében, igen sokszor pedig jellemző részleteivel – idéz, majd elemez számos novellát, minden esetben a retorikai elemzés eszköztárának a felhasználásával. A tizedik, a *Zárszó* című rövid fejezetben (295–7) olvashatjuk a mondottak összefoglalását, pl. a Jókai-stílus egyik fontos jellemzőjének következő megfogalmazását: „Stílusának lényege a jelenlévőség elve: a szemünk elé varázsolja, jelenlevővé teszi az időben és térben távoli jelenségeket...” (296). S nagyon sok olyan jelenséget is elélnk állít, amelyek soha nem léteztek, ahogy erről ugyanott egy Juhász Gyula-idézet szól: „Láttam ibolyás szemeit, amelyekben egy mesevilág tükröződött. Hallottam édes-bús hangját, amelyben egy álmovilág zengett. Lehet, olyan csodálatos lények nem léteznek e földön, amelyekről ő írt, de ő volt, ő írt, ő élt, és ez elég nekem...” (297). Nos, ezt az írótnak kellene, kell újra felfedezni!

A könyv része még öt oldalon a felhasznált irodalom jegyzéke, közel 120 tétellel és egy hatoldalas függelék, amely több listát is tartalmaz az író elbeszélésköteteiről, az egyes munkák fellelhetőségéről. Az egyik felsorolásból az is kiderül, hogy Jókainak mely elbeszélései olvashatók az interneten. Ott – a folyton megújuló adatbázisnak köszönhetően – ma már nemcsak a kötetben felsorolt, hanem számos további novella is elérhető (ld. Magyar Elektronikus Könyvtár; <https://mek.oszk.hu/00700/00789/html/index.htm>).

Következzen most már e nagy ívű, számos gondolatot ébresztő kötetnek a részletes bemutatása! Az első fejezetben, a *Bevezetés*-ben (9–23) a szerző a műfajok már az ókori Görögországban kialakult rendszerének az ismertetésétől indulva az epikai műfaj sajátosságainak kiemelésén és az ehhez a műfajhoz tartozó jellegzetes műalkotáscsoportok bemutatásán keresztül jut el magának a novellának a műfajához. A 13. oldalon – ahogy a munka zárásaként is – Juhász Gyula találó szavait idézi Adamikné Jászó Anna. A regény és a novella eltéréseit érzékeltető, nagyon szemléletes és egyúttal teljesen közérthető sorokat 1912-ben szakolcai diákjai számára írta az akkor ott gimnáziumi tanárként dolgozó költő: „A regény tenger, a novella patak. A regény az élet, a novella az élet egy jellemző esete” (13).

A *műfajok és a retorika* kérdésének az összekapcsolását jelzi, hogy a retorikát mint a *prozái műfajok elméletét* is számontartották igen hosszú ideig,

mára viszont ez az értelmezés nagyon kevés esetben fordul elő. Ugyanitt az *elbeszélés* szavunk többféle használatára is hangsúlyosan utal Adamikné Jászó Anna munkája. Ennek a szónak az egyik jelentése szinonimája a *novellának* (az elbeszélés leginkább hosszabb novella), de érthetjük rajta a minden epikai műfajban feltűnő történetmesélést is. A szerző nem használja a novellákra az elbeszélés szót, mert az elbeszélést illetően annak e második, tágabb értelmezését tartja jónak. Megkülönbözteti az elbeszélést és a novellát az idézetek tanúsága alapján többek között Thomka Beáta, Szávai János és Zsilka Tibor is. A hétköznapi gyakorlat viszont az, hogy a műfajt Jókai vonatkozásában is sokszor emlegetik *elbeszélésként*, amint erről számos, az író válogatott elbeszéléseit tartalmazó kötet tanúskodik. Legutóbb az Unikornis Kiadó 2008-ban megjelentetett 21–23. kötetének címe szintén ez: *Elbeszélések I–III.*, illetve ott áll ez a szó alcímként a 2016-os, *A Balaton vőlegényei* címet viselő kötet fedőlapján is: *Válogatott elbeszélések*. Ennek utószavában ezt a pontosítást találjuk: „A kötetben szereplő művek műfajilag sokfélék, a *karcolat*, a *tárcanovella*, az *életkép*, a *novella* vagy a *kisregény* olyan műfaji kategóriák, amelyeket nem minden esetben könnyű elhatárolni egymástól” (Hansági–Hermann 2016: 469). A novellákon belüli műfaji sokszínűséget illetően hasonló felsorolást olvashatunk pl. az elemzett tanulmánykötet ötödik fejezetében, a 100–1. oldalon is.

A novella kapcsán először a szó eredetéről és a műfaj megjelenéséről, fejlődéséről, majd a magyar novella kialakulásáról és a hazai novellatípusokról olvashatunk. A novellák forrásának négy nagy területét mutatja be a 15–6. oldalon, ezek a *retorika*, a *népmese*, a *történetírás*, valamint az antik és a középkori *irodalmi hagyomány*. Szó esik még az *anekdotáról* és az *adomáról* is mint műfaji előzményekről, és több utalást találunk a magyar novella anekdotikus eredetére, továbbá a *tárcához* (l. *feuilleton* – lapocska) való kapcsolódására is (20–1). A magyar novella indulásának bemutatása mellett itt olvashatunk a leginkább a francia romantikához vonzódó Jókai romantikus vonásairól.

A fejezetet – szinte önálló egységekként – a műelemzési módszerek, majd a retorikai elemzés szempontjainak a bemutatása zárja. A műelemzési módszereket a korábbi korszakok *hermeneutikai elemzéseitől* az *explication de texte* (szövegmagyarázat), a *close reading* (szoros olvasás), a *reader response* (az olvasó válasza) módszeréig tartóan ismerteti, de szóba kerül az 1977-es, *A novellaelemzés új módszerei* című, Hankiss Elemér szerkesztette, a maga korában igen jelentős munka is. A retorikai elemzés módszereinek (lépéseinek) 12 pontos összefoglalását nyújtja a szerző a 24–5. oldalakon.

A fejezetben a műfajok, majd szorosabban a novella műfaj, illetve a retorikai elemzések kapcsán idézett szerzők sora az ókortól, Arisztoteléstől

és Cornificiustól George Campbell, René Wellek, Austin Warren munkásságán át M. H. Abramsig és Chaïm Perelmanig tart. Főként a novella műfaja kapcsán ugyancsak nagy számban felvonultatott magyar szerzők között a már írottakon kívül még Szinnyei Ferenc, Benedek Marcell, Ungvári Tamás neve szerepel sokszor a lapokon. Különösen gyakran szólaltatja meg a szerző Jókai kortársait és közvetlen utókorát (Péterfy Jenőt, Zsigmond Ferencet, Szinnyei Ferencet), de a kötetben 20–21. századi irodalomtörténészek és Jókai-kutatók is jelen vannak, mint Sótér István, Nagy Miklós, Bényei Péter, Fábri Anna, Fried István, Hansági Ágnes, Szilágyi Márton stb. A fent felsorolt nevek a műben idézett, Jókaival foglalkozó kutatóknak csupán egy részét képviselik.

A 26. oldaltól a 49. oldalig tartó második fejezet címe és vizsgálatainak tárgya: *Jókai első novellái a szabadságharc előtt*. A fejezet elején a szerző cím szerint felsorolja az összesen tizenkilenc, 1845 és 1848 között született novellát, megnevezve első közlési helyüket és a közlés évszámát is, sőt szól a legelső megjelent, az írói szándék szerint szintén ebbe a műfajba tartozó, de még csupán egy önképző köri pályázatra beküldött írásról (*Istenítélet*) is. Megemlékezik az első novellákról közölt szakirodalmi véleményekről, majd elsőként a 26–32. oldalakon a kortársak által is ünnepeelt *Nepean szigetnek* az elemzésével találkozunk. (A novella – néhány további hosszabb írással egyetemben – terjedelmi okokból nem szerepel a tanulmánykötetben. Tizenkettőt viszont teljes terjedelmében idéz a kötet.) Az induló novellistára a francia romantika hat elsősorban, így ez a novella is a romantikus vonások között a bevezetésben említett „torzító, borzalmakban és rikító túlzásokban kéjelgő” írókat mutatja (18). Sajátos ellentétben áll a későbbiekkel az indító sorok színekben és fényekben gazdag táj- és tengerleírása. A recenzens által elolvasott más korai novellákban is sokszor nagyon gonosz, nagyon furcsa, egészen torz figurák tűntek fel, hol borzasztóan kietlen vidékeken, hol viszont mesebelien szép környezetben.

A szerző, ha kevésbé részletesen is, de a kötet valamennyi novelláját bemutatja; a vizsgálatra kiválasztottakat a retorika módszereivel jóval hosszabban is elemzi. Ennek kapcsán a kötet először megnevezi a *retorikai szituációt*, majd a *novellaépítés szerkezeteit* mutatja be, közülük hét fajtát részletesen is ismertetve (*lineáris szerkezet, fraktálszerkezet, mozaikszerkezet, kirakós-víziós szerkezet, párhuzamos szerkezet, leíró szerkezet, keretes szerkezet*) (36–42). A szerző ugyanakkor jelzi, hogy ezeken kívül is ismeretesek még és fel is bukkannak az írónál más novellaváltozatok is. Az oldalakon említett változatok zöme a következő korszakok novelláiban is jelen van. Az *érvelést* és a *stílust* vizsgáló részekkel fejeződik be a korai novellák bemutatása. Az érve-

lésről szólva részletesen elemzi az *enthümémát*, Jókait és Kossuthot nevezve e retorikai eszköz a korban élő legzseniálisabb alkalmazóinak. Az *enthüméma* (az *Alakzatlexikonban* entiméma) mozgósítja az emberek gondolkodását, az alakzatok, főként az ismétlés különböző változatai pedig a prózaritmus elsőrendű hordozói. (Az *enthümémáról* ld. Adamik 2010, 331–3; Adamik–A. Jászó–Aczél 2004: 57–70; Arisztotelész 1999: 121–3; Szathmári 2008: 193–7.) A valószínűségen alapuló szillogizmus, azaz *enthüméma* egyik példája:

„Nagy premissza: Minden athéni szeret vitatkozni.

Kis premissza: Szókratész athéni.

Konklúzió: Szókratész szeret vitatkozni” (42) (továbbá Adamik–A. Jászó–Aczél 2004: 60).

Jól érzékelhetően más ez, mint a szükségszerűséget megfogalmazó szillogizmus, melynek közismert nagy premisszája a „minden ember halandó” kijelentés. Az irodalom azonban szinte kizárólag a gondolkodásra serkentő *enthümémákat* alkalmazza; a szakszó az *en thümo* (ami a gondolatban van) görög kifejezésből ered. A 43. oldalon az író regényeiben található *enthümémák* közül is olvashatunk néhányat. De megtalálható ez a retorikai eszköz a korai novellák közé tartozó *Márce Zára* című novellában és az író igen sok, a későbbi fejezetekben bemutatott novellájának az indításában is.

A harmadik, az 50–78. oldalon olvasható fejezet címe *Forradalmi és csataképek 1848 és 1849-ből – Jókai novelláskötete a szabadságharc után*. Itt egyrészt jelentős szerepet kap a Jókai-életrajz bemutatása, másrészt pedig az elemző a novellák kapcsán a szabadságharc mozzanatait és hőseit is elének állítja egy-egy fejezetrészben. Nagyjából két év termését jelentik az író itt elemzett novellái. A *Forradalmi és csataképek 1848 és 1849-ből* két kötetét Jókai Sajó álnéven jelentette meg 1850-ben, a kötetek 14 írást tartalmaznak, de megemlíti az elemző még további négy, ugyancsak szabadságharc témájú novellát, melyeket szintén tárgyal. Tartalmilag „a novelláktól elválaszthatatlan az *Egy bujdosó naplója*”, de a novellafüzér majd a következő fejezet vizsgálódásainak a tárgya lesz. (A közönség természetesen jól tudta, hogy Jókai írásait olvassa!)

Az 1848–49-es novellák rövid tartalmi bemutatásával az 54–7. oldalakon találkozunk, ezután következik ismételten a korábbi fejezetekben megismert retorikai elemzőeszközöknek megfelelően először a retorikai szituáció rajza, majd a szerkezeti elemzés, végül az érvelés és a stílus eszközeinek idézetek kíséretében bemutatása. A fejezet végén *A fehér angyal* című novellát teljes terjedelmében elolvashatjuk, és párhuzamosan követhetjük az elemzését is (67–78). Az elemzés olvasása során a novellának az alakzatokban

való rendkívüli gazdagságról győződhetünk meg. *A fehér angyalt* ún. *dupla keretes elbeszélés*nek lehet tekinteni (69). Retorikai eszközei között találjuk pl. a *redditiót* (a keretes ismétlést), a *fokozást*, és találunk benne a „*növekvő tagok elvét*” képviselő sorokat is (72), továbbá jelentős szerepet játszik benne a *sejtetés*. Az alakzatoknak köszönhetően kialakuló *ritmikus próza* visszatérő felbukkanása szinte *prózában írt költeménnyé* teszi a művet. De szól a szerző az ún. *prosimetrumról* is. Ez nem más, mint a próza és a vers egymással való váltakozása, váltakoztatása (72–3).

A negyedik fejezet címe: *Egy bujdosó naplója – Jókai Mór második novelláskötete 1851-ben*. A legtöbb novellában a bujdosásra kényszerült művész által látott, hallott, tapasztalt dolgok leírásával találkozunk. Bár a cím *naplóra* utal, az alcím jelzi a valódi műfajt: *Novellák a forradalom utáni időkből*.

A novellafüzér 23 darabjának rövid tartalmi ismertetése és hatásuknak a bemutatása után ismét szó van a szerkezetről, az érvelésről és a stílusról. „A novellafüzér egészének érvelése enthümémán alapul” (87). Ám itt a korábrtól eltérő enthümémaváltozatok szerepelnek. „Egy tételből indul ki (ez felfogható a nagypremisszának), s a novellák az egyedi esetek (ezek a kispremisszák), ezek a tételt részletezik” – olvassuk ugyanott. A konklúzió megfogalmazását Jókai gyakran rábízta az olvasóra. Az alakzatok közül az igen hatásos *kérdések* és *felsorolások*, a sokszor *patetikus hang* szintén már-már költemény benyomását keltik. Ugyanakkor napjainknak a retorikai szabályokat nem ismerő olvasója éppen ezek emiatt idegenkedik tőlük, de még a retorikában nem kellően jártas mai szakember is érezheti akár „patetikus sallangoknak” is a leírtakat (87).

Kiemeli az elemzés a kötet bevezető oldalainak művészi szerkesztését, továbbá a XVII., *A bujdosó tanyája* című, hat részből álló novellát, amely a kötet egyik legjobb írása, Jókai tájázolásának kiemelkedő példáival. Ezután négy oldalon a novellákban megjelenő további alakzatokat tárgyalja a szerző. Szó esik a voltaképpen igen keserű novellák némelyikével kapcsolatban a szomorúságot oldani tudó *humor* megjelenéséről. Bár az alkalmazott humor mindig más és más lehet, a novellákban nemcsak kedveskedő, de *ironikus*, *vitriolos*, sőt ún. *akasztófahumor* is előfordul (90). Az egymást követő bekezdések egyre nagyobb terjedelméről, az általa megnyilatkozó *klimaxról* (fokozásról), másutt a *frequentatióról* (halmozásról) olvasunk az elemzésben, majd a fejezet záró részében megtaláljuk *Az eltűnt lányok* című novellát, és vele párhuzamosan a mű rövid retorikai elemzését (93–6).

Csak néhány gondolatot szeretnék az alábbiakban felvillantani a novella kapcsán közölt sorokból. Szó van itt a novella *keretes szerkezetéről*, a kere-

ten belül a novellát alkotó négy rész *mozaikos építkezéséről*, a gyászról, mint kiinduló *retorikai szituációról*, nem utolsósorban pedig a központi szerepű *ellentétről*, amelyre az egész novella épül. Az elemzésben megjelenik még az egész helyett a részt ábrázoló *szinekdoché* révén a műfajra utalás, a *rom-novella* fogalma, s kiemeli az elemző a szövegben fellelhető *lírai érzelmeket és balladai szaggatottságot* is.

Az ötödik fejezet – *Jókai novellái a Bach-korszakban* – a teljes retorikai elemzésekben a leggazdagabb rész, hiszen hét, részletesen elemzett novellát is találunk az oldalakon (97–201), közülük a négy rövidebb írás szövegét szintén meglegljük a kötetben. Az 1851-től 1858-ig tartó Bach-korszak a magyar történelem ugyancsak keserű korszaka, Jókai életében ugyanakkor a tárgyalt közel tíz év a novellaírás szempontjából igen fontos időszak volt. Jókai 1858-ban száz novellát válogatott bele *Dekameron – Száz novella tíz kötetben* címen kiadott gyűjteményébe, ezeket kötetek szerint, sőt ezt követően még a témáik szerint is csoportosítva ismerjük meg (európai tárgyú novellák, egzotikus novellák, török tárgyú novellák, orosz-török [háborús] novellák stb. 105–106). A 153. oldaltól majd külön alfejezeteket jelentenek a magyar, illetve az erdélyi témájú, a magyar történelmi (sokszor a kuruc korról szóló), sőt östörténeti témájú novellák, de olvashatunk az író jelenkorában játszódó történeteket is.

A hosszabb retorikai elemzések a 117. oldalon kezdődnek. Az archaizálásról a tanulmánykötet nyomán érdekességgként jegyezhető meg, hogy ennek jegyében a durva szavak, káromkodások feltűnése sem ritka jelenség Jókai egyes írásaiban, lévén őseink nyugodtan használtak – akár prédikációkban is – és írtak le a későbbiekben már ún. „nyomdafestéket nem tűrő” szavakat (161). (Ez a helyzet napjainkban ismét változóban van.) Az *archaizálás* eszközei Jókainál a szókincstől a grammatikai formákon át a mondat szerkesztésig terjednek.

A korszakban keletkezett, összesen 230 novella legtöbbjét nemcsak cím szerint említi meg a szerző, de nagyon soknak rövid tartalmi bemutatásával, elemzésével is találkozunk. Nem véletlenül ez az írásmű leghosszabb fejezete. Elemzi a fejezet a *Faustina*, a *Shirin*, a *Sérthetetlen*, a *nagyenyedi két fűzfá*, a *utolsó csatár*, a *Melyiket a kilenc közül?* és a *Sylvester-éjszakák* című novellákat.

A *Shirin* elemzése különösen sokoldalú, és arról győzheti meg az olvasót, hogy a novellista Jókait igenis érdemes újra felfedezni. A *Shirin* gyönyörű novella a szerelem és a művészet hatalmáról, egyúttal *írói ars poetica* is. Szimbólumainak megfejtéséhez egy 1982-es francia szimbólumlexikont is felhasznál a szerző, amely nyomán megállapítja: „ezek a szimbólumok

mind-mind a szerelemről, a szerelem örökkévalóságáról szólnak...” (135). Továbbá jelentős szerepük van benne az *apostrophé*knak (odafordulások, megszólítások), a gyakori felkiáltásoknak és kérdéseknek, amelyek a többi alakzattal együtt a fennkölt stílus részei (135–6).

Az elemzések során ismét szó van az *enthüméma* szövegszervező funkciójáról, a bravúros *enumeratió*król (felsorolásokról), az ún. *trikolón*okról (azaz hármas felsorolásokról), a nagyszámú *interrogatió*ról (azaz kérdésről), hogy csak néhányat emeljek ki a bemutatott retorikai eszközök sorából (146–7). Részletes a korszakban jelentős szerepet játszó erdélyi novellák elemzése is, ezek újrafelfedezése ugyancsak fontos lenne, hiszen sokszor ősi mondákat elevenítenek fel (a *Tordai hasadék* keletkezésének története, a *Szent Anna-tó* legendája). Közülük talán csupán *A nagyenyedi két fűzfa* története ismertebb a mai olvasók előtt.

Az utolsónak elemzett *Sylvester-éjszakák* Petőfi Sándornak állít emléket. Az ezúttal meglehetősen rövid, csupán fél oldalt kitevő elemzés kiemeli a megismerésített Szilveszternek (Sylvesternek) a hat rész témájának, hangulatának megfelelő hatféle bemutatását, valamint azt, hogy ez a mű közvetlen mintája lett Kosztolányi *Petőfi Sándorka* címen írt novellájának (202).

A hatodik fejezet címe: *Jókai novellái az 1860-as években*; itt három novella részletesebb retorikai elemzésére kerül sor (202–39). Az előző 10 év novelláihoz hasonlóan itt is fontos szempont a témakör bemutatása, l. európai, török, orosz, egzotikus tárgyú, illetve magyar történelmi tárgyú, magyar jelenkori témájú, erdélyi stb. novellák. Folytatódik a szerkezeti, az érvelést bemutató és a stíluselemzés is. Adamikné Jászó Anna tanulmányának ez a fejezete több novella elemzése során is foglalkozik a szókincs érdekességeivel, a különleges, esetenként az író alkotta szavakkal (220; 235–6). Először a *Miért láttál?* című novelláról ír röviden a könyv (210). Előfordul, hogy az elemző szlenges elemeket vél felfedezni Jókai stílusában (*pofázik*; a jelentése itt: ’két pofára eszik’, illetve (rá)tehénkedett az asztalra, *nyáladék siheder* stb.). Újra sok szó esik az *enthümémáról* és a fellépő humorról is. *A Kardvas és a Villám* című történelmi novellához kapcsolódóan ismét szó esik a *stílusnemekről*, s olyan, a fennköltséget biztosító ismétlésfajtákról, mint az *iszokolon* (három egyenlő hosszúságú mondat hozza létre) és az *anaphora* (avagy előismétlés). Majd a fejezet végén *A mégsem lesz belőle tekintetes asszony* című novellát mutatja be egy részletesebb elemzés; a könyvben a novella is teljes terjedelmében elolvasható. A korszakban Jókai mind regényből, mind novellából keveset ír, elfoglalják a „felpezsdült politikai élettel” járó gondok (239).

A hetedik fejezet – *Jókai novellák az 1870-es években* – az érvelés és a stílus kérdéseire fektet ismételten igen nagy hangsúlyt (240–50). Ez az évtized

inkább a nagy regények időszaka, de mintha Jókai ekkor felfedezné magának a *short story* műfaját. Hihetetlen, hogy a *Fekete gyémántoktól* (1870) az *Eppur si muove! (Mégis mozog a föld!)* (1872) és *Az aranyember* (1873) című regényeken (és még további tíz-tizenkét ugyancsak nagy regényen) át a *Rab Rábyig* (1879) és a *Szabadság a hó alatt* című regényig (szintén 1879) mind ebben az időszakban születtek! Ebben az évtizedben a novellák száma viszonylag alacsony. Egy teljes novella – *A szegedi vésznapiok* – szintén megjelenik az elemző kötet lapjain, és elemzést kapnak a fentebb említett *rövidtörténetek* is (246–7). Az elemző az árvíz leírásának kapcsán a keletkezés évszámának az elírására gyanakszik, holott a történet befejezése szerencsés: „És Szeged városa nyugodtan látta elmúlni a vészt, [...] öröm és megelégedés maradt a házakban” (250), tehát a mű semmiképpen nem az 1879. március 12-i, egész Szegedet elpusztító nagy árvizet örökíti meg. Már az 1850-es évektől rendszeresek voltak a tiszai árvizek, de nagy erőfeszítések árán pár éven át még sikerült kordában tartani őket (Gaál 1991). (L. még Szajbély 2010: 167–8).

A vészterhes napokról szóló tudósítás mondatai ugyancsak részletes retorikai elemzésre adhatnának alkalmat, ezt azonban jelen esetben a szerző az olvasókra bízta, akik főként a gondolatalakzatoknak a sorokban előforduló sokaságát a korábbi elemzések nyomán már felismerhetik. Érdemes felidézni pár mondatot a novella kezdetéről: „Megnehezült az Isten keze fölöttünk. Egyik csapást még el sem sirattuk, már jön a másik. Mi lesz belőlünk, mi lesz a világból, ha ez sokáig így tart? Hová forduljunk, ha Isten is ellenünk? Kinél keressünk oltalmat, kinél vigasztalást, ha már az égben sem találjuk azt? Uram! uram! El akarod-e veszíteni a te népedet!!! [...] Szeged lakosai. Mit jajgattok itten? Hát nincs-e Szeged városában ötvenezer ember, ötvenezer embernek százezer keze? Százezer kéz nem elég-e arra, hogy minket megmentsen?” (248).

A *Kakas Márton humoristikus levelei, kiválogatott versei és apróbb elbeszélései* (1871) esetében a kötet cím is utal a műfajra; az egyes darabok bemutatása a 246–7. oldalon található.

A nyolcadik fejezet a *Jókai kései novellái* címet viseli, és szintén három novella elemzése jelenik meg az oldalakon (251–87). Ezek közül kettő a hosszúsága miatt nem került be a kötetbe, az egyik közülük az 1890-ben született, *A leaotungi emberkék* című „mese – parabola – az elérhetetlen boldogságról” (257), a másik pedig, az 1893-as, *A háromszínű kandúr* címet viselő, korabeli anekdotát feldolgozó írás. Elolvasható az oldalakon még a *Nagymama imakönyve* című megható történet és *A nagyapa várkastélya* című ironikus, a dzsentrifelfogást bíráló elbeszélés is. Mikszáthot idézően

„a dzsentri-téma [...] jelentkezik már Jókainál is” (278). És szintén teljes szövegeivel benne van a kötetben az 1891-es, *A béka* című *életkép*, ez az igencsak elgondolkodtató, s a kétéltűre utaló cím után a novellát nem ismerőket egészen váratlanul érő jelenkori történet, amely már mintha a „realista-naturalista Mórict” vetítené előre (281).

Végül *Az utolsó novella* címet viselő néhány oldal terjedelmű kilencedik fejezet a kötet 288–94. oldalán olvasható, és tartalmazza az író legutolsó, *A férj kabátja* című, 1904-ben keletkezett novelláját. Itt ismételten nem találkozzunk elmélyültebb elemzéssel, csupán pár jellemző vonás kiemelésével. A zárszóban „kettős novella a becsület megőrzéséről” megjelölés tartozik az íráshoz. A novellában önéletrajzi motívum is felfedezhető, hiszen több elemző és számos kortárs olvasó is úgy gondolta, hogy az ekkortájt sokat támadott író maga is hordozhatott a fejében öngyilkosságra vonatkozó gondolatokat (288).

A tizedik, *Zárszó* címet viselő fejezetet olvashatjuk a 295–7. oldalakon, itt kerül említésre többek között a Jókai-novellák modernsége, továbbá a több elemző által is elismert zeneisége, ami azonban senkinél eddig nem kapcsolódott össze az alakzatok alkalmazásának témakörével (296). Az ok a retorikai ismeretek napjainkra jellemző, igencsak töredékes voltában kereshető. Ezt követően Juhász Gyulának a már idézett, a nagy mesemondót méltató sorait olvassuk a befejezésben. A költő sorai 1905 márciusában születtek, közel egy évvel az író 1904. május 5-én bekövetkezett halálát követően.

Összefoglalóan elmondhatjuk, hogy mind a Jókai-irodalom, mind pedig a retorikai elemzések területe jelentős munkával gazdagodott. A tanulmányok retorikai ihletettségét a bevezetésben említeni nem csupán talán jól hangzó nyelvi fordulat volt. Mintegy félszáz stilisztikai és verstani, leginkább azonban retorikai szakkifejezés jelenik meg, nyer magyarázatot és kap a Jókai-szövegekből nem is egy illusztrációt az oldalakon. Itt csupán példának idézek fel az elemzések során többször is felbukkanó, ám eddig nem említett nagyjából egy tucat alakzatot.

Feltűnnek például az *allúzió* (mint régi költőkre való visszautalás), az *anadiploszisz* (kettőzés), az *apostrophé* (odafordulás) (64), a *comparatio paratactica* (mellérendelő összehasonlítás), az *epanasztrophé* (kettőzés ellentmondó tartalommal), az *epiphora* (utóismétlés) (46–7), az *enallagē adiectivi* (jelző áthelyezése), az *enumeratio* (felsorolás) (90), a *frequentatio* (halmozás) (92), a *geminatio* (ikerítés) (65), a *parabola* (példázat) (134), a *szümploké* (átkarolás, az anaphora és az epiphora egyidejű jelenléte, együttes alkalmazása) (45), a *trikolón* (hármasszó ismétlés) (45–6, 65, 116) retorikai, stilisztikai eszközök görög, olykor latin neveiként. Számos továbbira

az elemzések során már utaltam, de valamennyit felsorolni nem is lehetne a recenzió keretei között. A retorikai elemzések szép példái olvashatók a lapokon, befejezésül csupán egyet idézek, amely a *Drága föld* című novella egyetlen bekezdéséről szól: „Egy jellemző – alakzatokkal teli – bekezdést idézek. Felkiáltással kezdődik, Jókai gyakori stíluseszközével, egy, Jókai stílusára nagyon jellemző hármas felsorolással folytatódik (az utolsó tag a leghosszabb; ez a fokozás egyik különlegessége, a Cicero-féle »növekvő tagok« elve alapján, ironikus megjegyzéssel, majd ellentétet tartalmazó három összetett mondatral fejeződik be” (145). A verselemzések során talán megszokott, de a prózaelemzéseket illetően egészen ritkán tapasztalható nyelvi érzékenységre is utalnak a sorok.

Hansági Ágnes egyetemi tanár, Jókai-kutató írja: „Jókait nemcsak tegnap volt, de ma is, és holnap is érdemes lesz levenni a virtuális könyvespolcra. Életműve még mindig rejteget, mindannyiunk számára, felfedezésre váró újdonságokat” (Margócsy 2022: 442). Adamikné Jászó Anna kötetének mondanivalója összecseng a fentiekkel, hiszen az itt bemutatott munka is kifejti, hogy Jókait igenis érdemes végre újra felfedezni és olvasni!

Tisztelgés – újrafelfedezés – és újra: olvasás. Az újrafelfedezéssel tisztelgünk Jókai emléke előtt. Ráadásul Adamikné Jászó Anna kötete arról is tanúskodik, hogy Jókai nyelvi gazdagságát a retorikai elemek mélyebb ismeretében tudjuk igazán élvezni és méltányolni. A legfontosabb azonban, hogy újra elkezdjük olvasni műveit. Az igazi tisztelgés a kétszáz éve született művész előtt a műveinek újbóli kézbevétele és olvasmányaink közé való helyezése lehet. Olvassunk újra Jókait, erre is biztat a bemutatott kötet.

A *Jókai novellái retorikai elemzésekkel* remélhetőleg a könyvesboltok és a könyvtárak polcai mellett mihamarabb a magyartanárok és a magyar szakos egyetemi hallgatók, valamint számos más foglalkozású, ám Jókai Mór munkássága iránt érdeklődő olvasónak a könyvespolcára, íróasztalára odakerül. A tanulmánykötet a bemutatott szakirodalmi megalapozottság nyomán jelentős tudományos súlyt képvisel, és egyes megállapításai révén újabb kutatások kiindulópontja is lehet, azaz a leendő Jókai-kutatók esetében is gyakran forgatott kiadvánnyá válhat. Hiszen a kötet arról is tanúskodik, hogy Jókai novelláinak a szerteágazó szókinccsen messze túlmutató nyelvi gazdagságát illetően is van még mit felfedeznie az utókoroknak.

Szakirodalom

- Adamik Tamás 2010. *Retorikai lexikon*. Kalligram Kiadó. Pozsony.
- Adamik Tamás – Adamikné Jászó Anna – Aczél Petra 2004. *Retorika*. Osiris Kiadó. Budapest.
- Adamikné Jászó Anna 2013–2014. Jókairól – más szemszögből I–V. *Magyartanítás* 54. évf. 5. sz. 13–5., 55. évf. 1. sz. 18–25., 2. sz. 15–25., 3. sz. 6–19.; 55. évf. 4. sz. 24–8.
- Adamikné Jászó Anna 2015. Jókai időszerűsége I–III. *Könyv és Nevelés* 17. évf. 2. sz. 72–88., 3. sz. 43–62., 4. sz. 9–33.
- Adamikné Jászó Anna 2016. *Jókai és a retorika*. Trezor Kiadó. Budapest.
<https://doi.org/10.21030/anyp.2016.4.7>
- Adamikné Jászó Anna 2019a. *Stilisztikai kisszótár. Alakzatok, szóképek és egyéb stílusesszók szótára*. IKU–Inter, Budapest. (IKU–Tár 7–8.)
- Adamikné Jászó Anna 2019b. A stilisztikai kategóriákról. *Magyar Nyelvőr* 1–24.
- Adamikné Jászó Anna 2020. *Retorikai kisszótár*. IKU–Inter. Budapest. (IKU–Tár 13.)
- Adamikné Jászó Anna 2021a. *Humor és retorika az irodalomtanításban. Az érvelés humora Arany, Jókai, Gárdonyi és Móra műveiben*. Anyanyelvápolók Szövetsége – IKU. Budapest. (IKU-monográfiák 5.)
- Adamikné Jászó Anna 2021b. Jókai első, a szabadságharc előtti novellái. Retorikai-nyelvi elemzés. *Magyar Nyelvőr* 134–58.
<https://doi.org/10.38143/Nyr.2021.2.134>
- Adamikné Jászó Anna 2022. Véres könyv és a leplező nyelv. Jókai török témájú novellái az 1850-es években. *Magyar Nyelvőr* 308–32.
<https://doi.org/10.38143/Nyr.2022.3.308>
- Adamikné Jászó Anna 2023. A sokoldalú Jókai: két különböző novella az 1860-as évekből – retorikai-stilisztikai elemzés. *Magyar Nyelvőr* 38–51.
<https://doi.org/10.38143/Nyr.2023.1.38>
- Arisztotelész 1999. *Rétorika*. Thelosz Kiadó. Budapest.
- Balázs Géza – P. Eöry Vilma – Kiss Gábor – J. Soltész Katalin – T. Somogyi Magda 1994. *Jókai-szótár. A–K, L–Z*. Unikornis. Budapest.
- Balászi József Attila – Kiss Gábor 2020. *Jókai-enciklopédia*. Tinta Könyvkiadó. Budapest. <https://www.tinta.hu/Jokai-enciklopedia>
- Bernáth Csilla 2022. Balászi József Attila – Kiss Gábor: Jókai-enciklopédia. Szavak, kifejezések magyarázata és személyek, földrajzi helyek, történelmi események bemutatása. *Magyar Nyelvőr* 423–6. <https://doi.org/10.38143/Nyr.2022.3.423>
- Gaál Endre (szerk.) 1991. *Szeged története. 1. rész: 1849–1919*. Somogyi Könyvtár. Szeged. 006_szeged_kuzdelme_az_ar_es_belvizek_ellen.htm
- Hansági Ágnes 2021. Mit jelent *ma* Jókait olvasni? In: Margócsy István (szerk.): *Jókai Mór emlékezete*. Osiris Kiadó. Budapest. 429–42.
- Hansági Ágnes – Hermann Zoltán (szerk.) 2016. *Jókai Mór: A Balaton völegényei. Válogatott elbeszélések*. Tempevölgy könyvek. Balatonfüred.

- Lőrincz Gábor 2016. Adamikné Jászó Anna: Jókai és a retorika. *Magyar Nyelvőr* 501–6.
- Magyar Elektronikus Könyvtár. *Jókai Mór: Elbeszélések*. <https://mek.oszk.hu/00700/00789/html/index.htm>
- Margócsy István (szerk.) 2022. *Jókai Mór emlékezete*. Osiris Kiadó. Budapest.
- Szajbély Mihály 2010. *Jókai Mór*. Kalligram Kiadó. Pozsony.
- Szathmári István (szerk.) 2008. *Alakzatlexikon. A retorikai és stilisztikai alakzatok kézikönyve*. Tinta Könyvkiadó. Budapest.
- Tuba Márta 2023. Adamikné Jászó Anna 33 retorikai elemzés. Novellák, esszék, levelek, versek, imádságok, beszédek, regények feldolgozása. *Magyar Nyelvőr* 397–9. <https://doi.org/10.38143/Nyr.2023.3.397>

Bodnár Ildikó

Miskolci Egyetem BTK

Modern Filológiai Intézet

Alkalmazott Nyelvészeti és Fordítástudományi Tanszék

E-mail: ildikobodnar@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0002-5405-1498>